

A kizökkent próza

Térey János novelláiról

Vers és novella a kezdetektől fogva eltérő beszédmód, nincs közöttük átjárás, nem is lehet, hiszen két különböző irodalmi szövegszervezés min-tái, és ennyiben önmagukban teljeseek, nem szorulnak sem kiigazításra, sem pedig átváltozásra. Térey János e két eltérő irodalmi beszédmódot egyesítette, amikor a prózamondást a vers felé közelítette, illetve a verset törte meg a prózamondás alakzatival.

Térey Jánosnak a Librinél megjelent *Átkelés Budapesten* című könyve al-címe szerint novellákat, összesen tizennégy novellát tartalmaz. A tizen-négy novella valamennyire kizökkenti nyugalmi helyzetéből mind a no-velle műfaját, mind pedig a vers alakját, mert nagyon egyszerűen a prózai szöveget versszerűre tördeli, olyanok a novellaszövegek, mintha versbe mennének át, holott ezt az átmenetet a vers stabil helyzete egészében meg-akadályozza. Kizökkent tehát hagyományos formájából a novella, de vers-szerűsége ellenére is megmaradt prózának. De nemcsak a versszerűség zökkenti ki a novellát nyugalmi helyzetéből, hanem megint egy egyszerű szövegszervező formai megoldás, mégpedig az, hogy a novellákkal együtt kell olvasni a könyv tartalommutatóját, mert a tartalomban közölt novella-cím alatt, dőlt betűvel, a novellában közölt történet lehetséges helyszíneit sorolta fel az író. A novellatörténethez mindig hozzá kell gondolni az ut-caneveket, a terek és parkok neveit, a kerületeket is, s ezt azért mondom így, hogy hozzá kell gondolni, mert a novellák szövegében nem vagy csak nagyon ritkán tűnnek fel ezek a helyszínek, valahogy függetlenedni látszik a történet és a helyszín, mert a helyszín rendre nincs játékban, holott bizo-nyosan ott van, mert ott kell lennie, nincsen történet helyszín nélkül, min-den, ami történik, valahol történik, s ahol történik, annak a helynek, ház-nak, udvarnak, szobának, kapubejáratnak neve van és ott van, kimondat-lanul is a történet háttérében. Az *Átkelés Budapesten* novellái nem városlá-

togetókat megszólító útikönyv, nem a milliós főváros nevezetességeit nevezi meg, sokkal inkább azokat az utcáit, tereit, épületeit a fővárosnak, amelyek nem igazán kelthetik fel az érdeklődő utazó figyelmét, s nem is ajánlják azokat megtekintésre, nézésre. Annak, hogy a tartalommutatóban a novellák címe alatt Budapest kevésbé ismert és egyáltalán nem nevezetes helyszíneit tüntette fel Térey János, köze van a novellák tartalmához is, valamennyire talán a novellák szövegének megformáltságához is. Erről külön kell beszélni. A szöveg alakítására nagy figyelmet fordított a könyv szerzője, mert nem folyamatosan közli a szöveg mondatait, hanem sorozatos megszakításokkal, felébe töri, vagy még kisebb részekre bontja le a mondatokat, így aztán szinte minden mondata a novelláknak egy-egy bekezdésnyi szöveget jelent, s a bekezdések között mindig erősen ott van az átvezető nyelvi formula, mert megtörve, darabokra bontva is folytatódik a mondat, s ezáltal az olvasói figyelem egyre erősebben kötődik a szöveghez, ezzel együtt a szövegvilághoz is. Úgy tűnik fel, mintha versszerűre alakította volna Térey János a novellák szövegét, olyan, mintha a megtört és félbeszakított mondatok verssorokat alkotnának, holott az egész kötet távolra került a lirizálástól, nem beszél a szöveg metaforákban, és a helyszíneket sem emeli fel a jelképeség szintjére, hanem meghagyja a mindennapok, a nem különösebben kitéüntetett mindennapok keretében. A versszerűre tördelt prózai mondatok egyfelől az elbeszélést teszik kérdésessé, másfelől meg a versszerűséget problematizálják. Az elbeszélés folyamatos történetmondás, persze megszakításokkal, előre és visszafelé utalásokkal, így alakul tömörre és összefüggővé az elbeszélés, ám ha az elbeszélés mondatai mindig és sorozatosan megtörnek, olyan, mintha versszerűre törnének, a folyamatos elbeszélést átmenik egy másik szintre, egy nehezen megnevezhető szintre, ahonnan nem vezet út sem az elbeszélés, sem a vers felé, hanem egy olyan retorikai és stilisztikai képződményt létesít, amely egyformán felel mind az elbeszélés, mind a vers kihívásaira, ugyanakkor azonban a versszerűség valahogy kiég, láthatóan nem verset mond az elbeszélő, hanem történetet, és ezt a versre hajazó mondatformálással teszi, ami aztán egészében a nyelv felé vezeti az olvasói figyelmet, ugyanis az olvasói elvárással megy szembe, azzal az elvárással, amely szerint ha történetmondás, akkor folyamatos legyen az elbeszélés, ha azonban versszerű beszéd, akkor metaforák és jelképekkel kellene szembesülnie az olvasói figyelemnek, holott Térey János láthatóan kerül ki akár a metaforikus, akár a fogalmi beszédet. Így jön létre aztán egy különös beszédforma, amely kiszélesíti mind a történetmondás, mind a versbeszéd határait, miközben új területeit hozza be mind a történetmondásnak, mind a versszerű beszédnek. Nem a beszédmódok határainak eltüntetése ez az elbeszélői gyakorlat, ellenke-

zöleg, a határok hangsúlyozása, a határok fenntartása, hiszen egyetlen pillanatra sem történik meg a kétféle irodalmi beszédmód ötvözése, hanem mindvégig megmaradnak a határok a beszédmódok között, amely határoknak eközben kitüntetett szerep jut, hiszen meghatározzák a beszédmódok kereteit és milyenségét is, meghatározzák a látható és a láthatatlan határok átlépésének mozzanatait, azokat a mozzanatokot, amelyek aztán megnevezetlenül is felidéznek mind a történetek helyszíneit, mind ezeknek a helyszíneknek a lírai tartalmait. Azt mutatta meg ezzel az eljárással Térey János, hogy az irodalmi közlésformák átjárhatók, az átjárásuk pedig különös feszültséget teremt a közlés és a közlés alakja között, amely feszültség kétségtelenül emeli a szövegek esztétikai és poétikai hatásfokát. Erre annál is inkább szükség van, hiszen a novellák köznapi történeteket mondanak, kevés a dráma ezekben a történetekben, még kevesebb a lírai szenvedély, így közelíti a történetek tartalma a történetek alakja felé, s így éri el a feszültségteremtés során az olvasóra való hatás fokozását. Ha novella, az olvasó összefüggő történetet vár, lehetőleg csattanóra kiépített történetet. Térey János ezzel az olvasói elvárással is szembe megy, amennyiben nem tartja be a novella felépítésének jól bevált szabályait, s ezzel egészében lebontja az anekdotát, mert nem anekdotikus történeteket mond, hanem a kevésbé kitüntetett fővárosi helyszínekhez közeli mindennapi történeteket. A novella éppen az anekdotához való közelsége folytán nehezen emelhető ki az anekdota keretéből, aki az anekdota szerkezetéről lemond, az a novella szerkezetét teszi kérdésessé, s ezt a csapdát kerülte el Térey János akkor, amikor történetmondását a mondatok tördelésével a versszerűség felé közelítette. Tudavalevő, a novella nem igazán újítható meg, legfeljebb terjedelmén lehet változtatni, a szerkezetén azonban nem, és ezt Térey János is jól tudta, amikor novelláinak formálásáról döntött, hiszen az a szövegformálási eljárás, minek során a prózai mondatok versszerűre tördelődnek, nem mentesítette a folyamatos történetmondás kényszere alól, de lehetővé tette számára, hogy kilépjen az anekdota vonzásából, s így teremtse formai feszültségekkel telített, az olvasót mélyen befolyásoló szövegvilágot. „Sokan ígérték már, mondja Térey János a kötetet bevezető rövid előszóban, hogy megmutatják Budapest láthatatlan arcát, és minden titkát kifecsegik.” Ő azonban nem merészkedett idáig, holott huszonöt éve figyel már a várost, különösen azokat a szögleteit a városnak, amelyek ritkán kerülnek a bedekkeres keretébe. Ezeket a szögleteket csak „az időjárás és az emberi erózió” koptatja. Majd hozzáteszi: „A következő történetekben az a derűs kísértetváros nyílik meg, amelyik alattunk vagy mellettünk létezik.” Kísértetvárosról beszél Térey János, holott történetei ritkán emlegetett helyszíneit nem kísértetek járják be, hanem éppen azok, akik ezeket

az utcákat és tereket koptatják, minthogy naponta többször is végigmennek rajtuk. Ezért mondható, hogy bár csak ritkán utal valamelyik helyszínre a novellairó, a tartalommutatóban mégis ott vannak a helyszínek nevei, s ezzel egészen határozottan lokalizálja a történeteket, mert nem mindegy, hogy merre járnak a novellák hősei, nem mindegy, hogy hol száll fel a villamosra Diószegi, aki „[f]őmérnök a vasútnál, rezes orrú, ideges”, s az sem mindegy, hogy ugyanabba a kocsiba lép be az egyik munkatársa, akivel, tisztán elvi alapon, az értekezleteken vitái vannak, s aki minden reggel félve lép ki az utcára, hiszen Diószegi feleségénél járt, aki nagyon helyrevaló asszony, de úgy látszik, Diószegi valamennyire elhanyagolja, s amikor az asszonynak nem jön meg a vérzése, és Mirjucza György, a szerető, ki akar bújni a helyzet szorításából, azt mondja az asszonynak, feküdjön össze Diószegivel, ez alibi, ám az asszony nem tudja, hogyan csináljon magának vagy a férjének kedvet hozzá... Majd rendeződik a helyzet, az asszony azt gondolta az otthoni függöny mögött, hogy: „Az újév mályva, olajzöld, fűzöld / és bársonybarna. De főleg marcipán. Harmatos volt a tekintete.” Ennyi a történet, se több, se kevesebb, s mindez a tartalommutató szerint a XIII. kerületben, az Újlipótvárosban, a Kádár utcában. Lokalizálta tehát Térey a történetet, s ezzel a köznapi esetnek erős keretet biztosított, s innen kezdődően már nemcsak a történetre figyel az olvasó, hanem a kerületet, az Újlipótvárost, a Kádár utcát is felidézi. Egy másik történetben „Bárány, az özvegy énektanár” elhagyja a várost, kölcsön kapott csónakban beveszi magát a part menti bozótosba, közben pereg előtte az élete, jól láthatóak a környezet részei, elhagyott gyárépület, elhagyott kaszárnya, igénytelen nyaralók, s miközben horgászbotjaival bajlódik, erős fájdalmat érez a hátában, „becsípődött egy ideg”, gondolja, majd az elbeszélő hozzát teszi: „Egy rossz mozdulat épp elegendő, hogy / Elmozduljon egy csigolya, és akkor...” Bárány végül rájön, „Vissza kéne vergődnie valahogy, / Lássa az orvos! Szégyenszemre, épen vagy törten / akárhogy: vissza a városba.” Ennyi a történet, de ha ehhez hozzáadjuk a tartalommutató útbaigazítását, azt, hogy „XXII. kerület. Háros sziget”, akkor nyílik meg a történet valami általánosabb történéssé felé, ekkor látszik jól Bárány, az özvegy énektanár alakja.

Térey János láthatóan emberi történetek formálásával tette láthatóvá a főváros rejtett, bedekkerekben fel nem tüntetett helyszíneit, s ezzel egyszerre teremtette meg Budapest félreeső helyszíneinek hangulatát, mert végül is az egész kötet, az *Átkelés Budapesten*, ennek a hangulatnak a közlése, az utcákat, a tereket, az épületeket átható hangulaté, amely erős vonásaival rátelepszik az emberi életre is. Nem a hősök, hanem a mindennapi emberek életére.

Összefoglalás

Az írásban Térey János *Átkelés Budapesten* című könyvének formai és tartalmi sajátosságai merülnek fel a vers és a próza összetartozásának, illetve különbözőségének távlatából. Az, ahogyan Térey a prózát a vers felé, illetve a verset a próza felé nyitotta fel, mindkét irodalmi beszédmódot kizökentette nyugalmi helyzetéből, és ezáltal egy olyan mozgalmas beszédmódot kezdeményezett, amely újszerűvé minősítette akár a vers, akár a próza tartalmi és formai vonatkozásait.